

עובדות ובעיות בחקר לחימת יהודי ברית המועצות במלחמת העולם השנייה

דב לויז

למרות המשקל הרב שמייחסת ההיסטוריוגרפיה היהודית בת זמננו ליהדות ברית המועצות, לא תפש בתוכה הנושא של השתתפות יהדות זו וייצוגה בשורות הצבא האדום מקום ניכר כלשהו עד 1941.

מאז מלחמת גרמניה—ברה"מ ובתקופה שלאחריה, החלה ההיסטוריוגרפיה היהודית להקדיש יותר ויותר מקום לנושא וכן לייחס לו חשיבות¹ הן מן הבחינה של תולדות יהדות ברה"מ והן מבחינת עמדת היהודים באירופה בתקופת השואה. בגלל סיבות הנובעות, כפי הנראה, ממצבם וממעמדם הרגיש של היהודים בברית המועצות התרכזו חקר נושא זה, במשך 25 השנים האחרונות, באיסוף, סיכום והשלמה בלתי פוסקת של נתונים, מספרים ופרטים תאוריים שמטרתם בין השאר, להפריך את "האגדה שהיהודים אינם אנשי מלחמה אלא עם של חנוונים ובנקאים"² וכן להזים את עלילות השוא והעלבונות למיניהם נגד היהודים על כי "אין רואים אותם בחזית"³. הנושא הרחב והמגוון ששמו לחימת יהודי ברית-המועצות הוגבל, איפוא, בעיקר לחשיפה (תוך עבודת נמלים מעוררת הערצה) וצילום נתונים, ואף הללו בתחומים מועטים בלבד.

מתוך סיכום הנתונים בתחומים אלו והשוואתם זה לזה למדים אנו, כי במלחמת העולם השנייה לחמו בשורות הצבא האדום קרוב לוודאי כ-500,000 חיילים יהודים⁴, מהם נפלו כ-200,000 בקרבות ותוך מילוי תפקידים⁵. חלק ניכר מהם הגיע (כפי הנראה בגלל רמת השכלה, ידע ותכונות אחרות) לדרגות פיקוד שונות וביניהם לפחות 104 בעלי דרגת גנרל-לויטנאנט ומעלה, במיוחד בחילות ההנדסה, התותחנים, השריון והרפואה⁶.

רבים מבין 160,772 החיילים והקצינים היהודים שזכו לאותות הצטיינות שונים שרתו בחיל הרגלים וגם בחילות האוויר, הים והפרשים⁷. בין המצטיינים בולטים חיילים וקצינים יהודים אשר לפחות 145 מהם זכו לאות ההוקרה הגבוה ביותר בצבא האדום—"גיבור ברית המועצות". יתר על כן, מסתבר שהחיילים היהודים המצטיינים נמצאים מבחינה מספרית במקום החמישי בצבא האדום אחרי החיילים בני הלאום הרוסי, האוקראיני, הביילורוסי והטאטארי⁸.

לנתונים הללו מתווספים בהיסטוריוגרפיה היהודית עשרות רבות של תיאורים מפורטים על מעשי גבורה של חיילים יהודים ששמותיהם הפכו בספרות הסובייטית לסמל ולמופת של הקרבה פאטריוטית עילאית, כמו הטייס הקאפיטאן מיכאל פלוטקין, שהפציץ הראשון את ברלין; הלוחם יוסף בומאגין ששיתק בגופו עמדת

מקלעים גרמנית; הקומיסאר יפים פומין — מגיבורי ההגנה על ברסט-ליטובסק הנצורה; ליאונד וינוקור, מגיבורי סטאלינגראד, שלקח בשבי את מארשאל פון פאולוס ורבים רבים אחרים.⁹

יש במספרים הכוללים המרשימים הללו ובשמות הגנרלים ועלילות הגבורה ובמצאי החישובים הפרופורציונליים והאבסולוטיים כדי לחשוף תמונה משכנעת ומרהיבה של המאמץ המלחמתי של יהודי ברה"מ במלחה"ע השנייה; מכל מקום מהווים סיכומים אלו (על אף ניסוחם ברמות שונות) תשובה ניצחת להשגות ולקטרוגים שהושמעו לא פעם בברה"מ על מידת השתתפות פעילה של היהודים הסובייטיים ב"מלחמת המולדת הגדולה"¹⁰.

ברם, עם כל ההערכה המקצועית לאותם החוקרים שליקטו פרט לפרט עד שהגיעו למספרים המרשימים הללו, על אף הבנת המניעים הרגשיים והמצפוניים¹¹ שהביאה אותם להתרכז בצד הכמותי והתאורי של העובדות, עדיין רבים בו הנעלמים אשר מן הראוי היה לפחות לגסות להבהירם.¹²

הכוונה בין השאר לחקר שיטתי של שורת תופעות הנוגעות להווי היומיומי של החייל היהודי ותנאי מציאותו לפני ואחרי גיוסו או התנדבותו לצבא; במחנה, בעת רגיעה ובשעת לחימה; התנהגותו וגורלו בכיתור, בשבי ועל אדמת האוייב לאחר הכיבוש; מכלול יחסיו עם חבריו לנשק — היהודים והלא-יהודים בכל המצבים שפורטו לעיל; מהות הקשר עם בני משפחתו, קרוביו וידידיו; זיקתו ליהודים וליהדות והשוואתה לעומת התקופה הטרומ-מלחמתית, ומשמעות כל אלה לגבי מצבם של היהודים כפרטים וכציבור.

כל ניסיון לחקירה שיטתית של תופעות אלו ורבות אחרות על שפע בעיו-תיהן ובעיות-שרשרת העולות בעקבותיהן, מולך בצורה זו או אחרת לאחת השאלות המרכזיות של הנושא: האם אמנם ההשתתפות האינטנסיווית (לאור הממצאים שהובאו לעיל) של יהודי ברית המועצות במלחמה בגרמנים ובעלות בריתם הייתה תופעה של מילוי חובה גרידא כלפי המולדת או שנבעה במידה מכרעת מההכרה שמלחמה זו היא גם מלחמת היהודים באוייבם העיקרי¹³. במלים אחרות: האם ובאיזו מידה הושפעה עוצמת המאמץ המלחמתי של היהודים בברה"מ ממוטיבואציות מיוחדות. ואם כן — כיצד בא דבר זה לידי ביטוי?

ליבון בעיה מרכזית זו עשוי גם להקל על ההתחקות אחרי השלכותיה על מצבם ומעמדם של היהודים, כפרטים או ככלל, בצבא ובחברה הסובייטית ואף מעבר לה. כך למשל ניתן להעלות בין השאר את השאלות הבאות:

1. באיזו מידה השפיעה השתתפותם הפעילה של יהודי ברית המועצות במלחמה על דעת הקהל בארצם? ("היהודים הנלחמים בחזית טאשקנט").

2. מה הייתה מידת ההשפעה של המצאותם של יהודים בעמדות מפתח בצבא על יחסיהם עם עמיתיהם ופיקודיהם הלא-יהודים?

לעומת הקושי המתודי החמור בחקר יחסי החיילים היהודים והלא-יהודים, מחמת העדר אפשרות לראיין את החיילים הלא-יהודים, עשוי המספר הניכר של החיילים היהודים הנמצאים בישראל לאפשר¹⁴ מדגמים מתאימים כחומר השלמה רלוואנטי למחקרים שמוקדי נושאייהם מתרכזים בתחום היהודי הפנימי כגון:

3. אלו גורמים השפיעו על מידת הסולידאריות ומה הייתה טיבה של סולידאריות זו בין חיילים יהודים (טוראים וקצינים) בינם לבין עצמם וביניהם לבין אזרחים יהודים?

4. מה היו התנאים המספיקים להיווצרות הווי תרבותי-לאומי יהודי במסגרות צבאיות? (וכן מה היה טיבו של הווי במסגרות בהן היה קיים).

שאלה זו מתבקשת במיוחד לאור התופעה הבאה: בה בשעה שבחלק מיוחדות הצבא הסובייטי (או ביחידות שהוקמו על אדמת ברית המועצות) עשו החיילים היהודים מאמצים נואשים לא רק כדי שלא להבליט עצמם, אלא אף להסתיר לחלוטין זהותם הלאומית כולל שמם¹⁵, הרי ביחידות אחרות דיברו, שרו, קראו וכתבו יידיש בפומבי. נראה שמצב זה היה שכיח בעיקר ביחידות אשר מלבד תפקידן הצבאי נועדה להן פונקציה פוליטית מיוחדת, כגון: מחנות הפארטיזאנים בביילורוסיה ובאיזור וילנא, קורפוס חי"ר הלאטווי, דיוויזיית חי"ר הליטאית ועוד.

מניתוח ממצאים ראשוניים של מחקר המתנהל במכון יהדות זמננו על חיילים יהודים במסגרות הללו מסתבר, שיחידות אלו בלטו בין השאר בתופעות הבאות: רוב יהודי יחסי בהרכב האתני הכללי של היחידה; רוב זה מרוכז במספר יחידות משנה מסוימות, כדי 80%—90%; לרוב הלוחמים היהודים רקע תרבותי משותף ומסורת לאומית-עממית החוצה את הבדלי המחיצות הסוציאליות והפוליטיות; כתוצאה מקשרים אישיים הדוקים של בני עיירה, חברים לכיתה ומהדאגה המשותפת של כולם לגורל משפחותיהם תחת הכיבוש הנאצי, היו גילויי עזרה הדדית וחיפוי מסויים גם בין טוראים לבין בעלי דרגות (כולל אנשי הסגל הפוליטי)¹⁶.

בגלל היעוד הפוליטי המיוחד של היחידה גאלץ הפיקוד העליון לעיתים לעודד בין היהודים פעילות שלמעשה הגבירה עוד יותר את התחושה הלאומית (כמו מבצע כתיבת מכתבים לקרובים לחו"ל, שאורגן בדיוויזיה הליטאית וכלל למעשה גם את ארץ-ישראל); בעוד שהאינטרס הפוליטי של היחידה גרס דווקא לא להבליט בשום פנים את הגורם היהודי בתוכה. במקרים מסויימים הביאה סתירה זו בסופו של דבר לפירוק היחידה ופיזור הלוחמים היהודים בין יחידות אחרות כמו גדוד "נקמה"¹⁷ או לחילופי גברי שרירותיים של אנשי פיקוד יהודים בלא-יהודים כמו גדודי "לנצחון" ו"הנוקם" באיזור וילנא¹⁸.

מובן שהווי יהודי היה קיים בכל תקופות קיומן של יחידות אלו, אך מידת עוצמתו וחיוניותו הייתה תלויה בעיקר במשקל המרכיבים שמקצתם נסקרו לעיל ובצירופם למכלול אחד; יתר על כן מתקבל הרושם שהווי יהודי במידה כזו לא

היה קיים ביחידות אחרות בצבא האדום וצבאות אחרים על אף מספר החיילים היהודים הניכר שבתוכן, היות וחסרו אחד או יותר מהמרכיבים הנוספים (כמו רקע תרבותי משותף, מסורת לאומית תוססת וכדומה).

כאמור לעיל טעונה עוד סוגיה זו ליבון וביסוס יתר. נראה גם כי ניתוח חלקים נוספים של החומר המצוי ברשותנו על לחימת יהודי ברית המועצות לפי קריטריונים שהובאו לעיל, עשוי להרחיב את ממדי ההשוואה ועל ידי כך גם להעלות את מידת המהימנות של חומר זה.

לאור הנתונים המרשימים שהובאו לעיל על היקף וטיב לחימתם של היהודים בברית המועצות נגד הנאצים, ולאור עובדת קיומן של פורמאציות לאומיות מיוחדות בטריטוריה של ברית המועצות (כמו הצבא הפולני והצ'כוסלובאקי) או אף בתוך הצבא האדום (כמו הקורפוסים הלאטווי, האסטוני והדיוויזיה הליטאית) מתעוררת מאליה השאלה הבאה שהיא מורכבת למעשה משתיים:

5. האם היו בברה"מ במלחה"ע השנייה ניסיונות להקמת פורמאציות צבאיות יהודיות ואם כן למה לא קמו?

לגבי שאלה זו ידועות לנו כבר מספר עובדות, ועל אף חלקיותן מצטיירים ממדי ניסיון שנעשה בסוף 1944 להקמת לגיון יהודי מבין פליטי פולין על אדמת ברה"מ. רעיון זה בצורות שונות הטריד והעסיק יהודים רבים בברית המועצות במלחמת העולם השנייה ועל כך אף נחשפו כבר גילויים ראשונים. כמו כן ניתן להסיק ולהבין שמצ-מה מתהליך הגישה הסובייטית הרשמית לגבי השאלה, מעמדת השלטונות הצבאיים והפוליטיים לגבי קיום יחידות יהודיות אחרי מלחמת העולם הראשונה.¹⁰

למרות שקיים כבר חומר עובדתי רלוואנטי לשאלה, הרי אין בו עדיין כדי למצות את מהותה, ומכל שכן לענות תשובה שלימה. כך טעונה עדיין פרשה זו חקירה שיטתית ויסודית.

בכל דיון ראוי לשמו על ממדי החלצותם של היהודים בברה"מ (כולל יהודי פולין ששהו בה), מזדקרת העובדה המתמיהה שמצד אחד ניתנה ליהודים הזדמנות אפקטיבית ללחימה פעילה באויבם ומאידך הופקעה מיהודים רבים זכות זו מסיבת אי-מהימנותם; עובדה זו מעוררת ללא ספק התמרמרות ורוגז אצל רבים ואינה פוטרת בכל זאת מבדיקה עניינית של שאלה נוספת המתעוררת בעקבותיה והיא:

6. "המהימנות הבטחונית של יהודי ברה"מ במלחמת העולם השנייה — בעיה אמיתית או מדומה?". ניתן כמובן לפצל את השאלה ולבחון האם היא מוגבלת רק לגבי יהודי האזורים המערביים, שסופחו לברה"מ ב-1939/40 (ה"זאפאדניקי") ובאיזו מידה היא מתייחסת גם לגבי יהודי ברה"מ הוותיקים, אך אין בכך הבדל לגופו של עניין.

לכאורה העניין נראה גהיר וברור והטענה המתקיפה את ההגבלה לגבי היהודים מתבססת בעיקר על שתי הנחות מקובלות: (א) שבמלחמת העולם השנייה שהביאה שואה על היהודים נמנעה הטראגדיה הידועה שחיילים יהודים משני עברי החזית ייאלצו לירות אלו באלו²⁰. הפעם היו כולם בצד בנות הברית. (ב) רציחתם ועינויים של שבויים יהודים שנפלו בידי הנאצים מנעו כל ניסיון ומוטיוואציה של עריקה ובגידה בבנות הברית.

מבלי להיכנס לפרטי הדברים הדורשים שיקול יחסי נכון וניתוח משמעותי מדוקדק, נציין רק כי למרות שיש מקום לטעון שלפחות העניין אינו חלק ופשוט כל כך וספק רב אם ההנחות הג"ל עומדות בפני הביקורת הצרופה. ייתכן שדווקא היוצאים מן הכלל מורים על הכלל. בהקשר לכך נזכיר את הפרט הנשכח שיהודי פינלאנד אכן נלחמו בפועל נגד ברית המועצות (ויחד עם זה דאגו בהצלחה ניכרת לשלומם של השבויים הסובייטיים היהודים בארצם²¹). כן ידועות גם עובדות דומות (אמנם בודדות) במסגרות צבאיות אחרות במלחמת העולם השנייה, ברם מחמת רגישותו של הנושא והחשש לפירושים כוללניים לכאן ולכאן ובכדי לענות על השאלה הזו במדויק אין להסתפק בממצאים הבודדים מהחומר הקיים וחייבים לבחון עובדות נוספות אשר ללא ספק עשויות עוד להתגלות. לית מאן דפליג ש-6 הבעיות הנבחרות שנסקרו כאן הן רק טיפה בים הגדול של בעיות שצופן בתוכו הנושא המרכזי רב הממדים והדורשות מחקר, עיון ודיון מאספקטים שונים.

ללחימה של יהודי ברה"מ נודעה ללא ספק השפעה מוסרית ומעשית בלתי מבוטלת גם על אירועים ותופעות אחרות בדברי ימי עמנו, לא רק במסגרת גבולות ברית המועצות ולא רק בתקופת 1941—1945. לשם כך מספיק לציין את התפקיד החשוב שמילאו שבויים וצנחנים סובייטים-יהודים בארגון פעולות מרי בגיטאות²², במחנות וביערות מזרח אירופה; הוא הדין גם לגבי תפקידם המזהיר של אנשי צבא יהודים בסייע לשארית הפליטה באירופה בענייני שיקום, הגנה וחיפוי, ארגון ה"בריחה" והעלייה לארץ-ישראל²³.

העדפת הגישה ה"מהותית" בחקר הנושא "לחימת יהודי ברית המועצות במלחמת העולם השנייה" על פני הגישה שניתן לכנותה ה"פורמאליסטית" שהייתה שלטת עד כה, עשויה, איפוא, לתרום להבהרה ניכרת של הנושא וחשיפת אספקטים נוספים בו.

אימוץ גישה זו עשוי לסייע: (א) לאינטגרציה של הנושא הנדון בנושא הכללי — עמידת יהודי אירופה נגד הנאצים במלחמת העולם השנייה. (ב) במשיכת כוחות מחקר חדשים ושימוש אתגר להם.

הערות וביבליוגרפיה

- 1 מבין הפרסומים העיקריים המוקדשים לחימת יהודי בריה"מ במלחמה השנייה, שהופיעו מאז ועד היום, ראויים לציון (לפי סדר הופעתם) הפרסומים הבאים:
 H. Levy, *Soviet Jews at War*, London 1943
 איליא ערענבורג, "אט אזוי שלאנג זיכ יידן", אייניקייט, 7.11.42 (להלן — ארנבורג).
 חומר עובדתי טובא ב-אייניקייט (מוסקווא) מיום הופעתו (7.11.42) ועד סוף המלחמה במיוחד במדורים: "אונזערע העלדן" ו"אונזערע זינ אונ טעכטער".
 פראנק ג'ראסי, היהודי כחייל, Cooliers, יוני 1944. מאמר זה תורגם ב"דבר" (25.7.44) תחת הכותרת: התרומה הגדולה של העם היהודי הקטן במלחמה, (להלן — ג'ראסי).
 איציק פעפער, "אזוי שלאנג זיך יידן", אייניקייט, 5.10.44.
 דאס יידישע פאלק אין קאמפ קעגן פאשיזם מאסקווע, 1945.
 ג. זשיצ, "דער צושטייער פונ דעם סאוועטישן יידן אין דער פאטער-לענדישער מילכאמע", אייניקייט, 9.5.46 (להלן — זשיצ).
 ל. זינגער, דאס אויפגעריכטע פאלק, מאסקווע, 1948 (להלן — זינגער).
 מול האויב הנאצי, לוחמים מספרים (1939—1945), כרך א', תל-אביב, 1961 (להלן — מול האויב א').
 י. קאנטאר, "יידן אויף דעם גרעסטן און וויכטיגסטן פראנט", פאלקס-שטימע, ווארשע, 18.4.63, הועתק ב-קול נכי המלחמה, מאי 1963 (להלן — קאנטאר).
 יוסף גורי, "מקורות לחקר לחימת היהודים בצבא האדום במלחמת העולם השנייה", ידיעות יד-ושם, מס' 33, אוקטובר 1964, עמ' 1—7 (להלן — גורי, מקורות).
 יוסף גורי, "מאבקם של לוחמים יהודים בשבי הגרמני", ידיעות יד-ושם, מס' 34, אפריל 1965, עמ' 11—16.
 יוסף גורי, "חיילים יהודים בצבא האדום בחזית נגד גרמניה", בתפוצות הגולה, חוב' ו' (36), אביב 1965, עמ' 49—54.
 נחמן בלומענטאל, יוסף קערמיש, "יידישער אנטייל אין דער 2-טען וועלט-מלחמה" פאלק און ציון, אפריל 1965, עמ' 24—33 (להלן — בלומנטל-קערמיש).
 R. Ainstein, *The War Record of Soviet Jewry*, *Jewish Social Studies*, January 1966, No 1, p.8. המאמר הופיע בעברית בשם: ראובן איינשטיין, "יהודי בריה"מ נגד הנאצים", בתפוצות הגולה, חוב' 3/2 (37—38), ירושלים 1966, עמ' 111—125 (להלן — איינשטיין).
 יוסף גורי, "יהודים — גיבורי ברית המועצות", ידיעות יד-ושם, יוני 1966 (36), עמ' 31—42 (להלן — גורי, גיבורי בריה"מ).
 מול האויב הנאצי, לוחמים מספרים, כרך ב', תל אביב 1967 (להלן — מול האויב ב').
 הלוחם היהודי בצבאות העולם, חיילים יהודים בצבאות אירופה (בעריכת ד"ר י. סלוצקי וסא"ל מרדכי קפלן), ת"א, 1967, עמ' 123—157 (להלן — הלוחם היהודי).
 2 ג'ראסי, שם.
 3 ערענבורג, שם.
 4 קאנטאר, שם.
 5 בלומנטאל קערמיש, עמ' 27—28.
 6 גורי, מקורות, עמ' 2, הערה 7. השווה איציק פעפער "מארגן פרייהייט", 11.7.43. השווה גם איינשטיין, עמ' 115—118.

- 7 קאנטאר, שם. קאנטאר גם מציין שמכלל המצטיינים מהווים היהודים 1.7% בעוד שמכלל האוכלוסיה הם מהווים 1.77%, ואילו לפי חישוב של 5,359 מצטיינים על כל 100,000 מבני עמם מגיעים היהודים למקום הרביעי (אחרי הרוסים, האוקראינים וביילורוסים). לפי זשיץ, שם, הצטיינו כ־123,882 יהודים; על מספר זה חוזר זינגער, שם.
- 8 מול האויב ב', עמ' 329—330. אם כי זו היא האומדנה המאכסימאלית שפורסמה עד כה, אין להניח שהיא סופית, כפי שניתן גם ללמוד מההתפתחות האומדנות בנושא זה: לפי אייניקייט מן ה־9.5.46—101; לפי זינגער, שם—105; קאנטאר (הסתמך על נתוני מוזיאון הצבא הסובייטי מ־1.4.47) —108; פראו־דא מ־6.5.65—107; נובויא וורמיא מ־9.5.65—107, גורי, מקורות—121 (לפי איינשטיין, גם קאנטאר כתב לו שהגיע בינתיים למספר זה); גורי, גיבורי ברה"מ, עמ' 133—140.
- 9 שמות ועלילות אלה מהווים רק דוגמה מתוך עשרות רבות של תאורי גבורה החוזרים בדרך כלל בשינויי נוסח וסגנון, ברוב הפרסומים שהופיעו לאחרונה ומקורותיהם העיקריים באים מפרסומים סובייטיים כמו אייניקייט.
- 10 עוד בתקופת המלחמה (בכנס ה־20 של הוועד היהודי האנטיפאשיסטי ב־18/20.2.43) התייחס א. ארנבורג לעלילות השוא וההשמצות נגד היהודים, שכביכול "אין רואים אותם בחזית", והציע להזים כוזבים אלו ולהחדיר את האמת ע"י הרחבת האינפורמציה על חלקם של היהודים במלחמה, אייניקייט, 27.2.43. על הקשיים שערמו שלטונות ברית המועצות בפני ארנבורג לנסח מכתב ברוח זו ליהודי אמריקה, ראה במאמרו: אנשים, שנים חיים, Novy Mir, מס' 2, 1963, עמ' 126. אולי בגלל סיבה זאת הוא ציין במקום אחר: "יהודים אינם בורים, אינם מתפארים, יהודים לוחמים. לא אבוא לספור את מספר הגיבורים, דם אין שוקלים, מעשי גבורה אינם חומר לסטאטיסטיקה. רצוני אך לומר, שהיהודים בשורות הצבא האדום והצי האדום ממלאים שליחות, שהאזרח הלוחם והפאטריוט חייב בהם—הם הורגים את הרוצחים" אייניקייט, 25.6.43. הטרוניה על שקיימים בין הלא־יהודים כאלו החושבים שאנחנו לא נטלנו חלק מספיק בצבא, משמשת גם נקודת מוצא למאמרו הנ"ל של קאנטאר.
- 11 הכוונה בעיקר להתמרמרות שנוצרה לאור הנטייה המיוחסת להיסטוריוגרפיה הסובייטית ל"התעלמות מחלקם של היהודים במלחמה נגד הנאצים... את היהודים הם מלהזכיר", גורי, מקורות, עמ' 5—6 וראה גם איינשטיין, עמ' 119. התמרמרות במישורים אחרים (המהווה מניע להרבות בתאור השגיהם הצבאיים של יהודי ברה"מ) נובעת בין השאר גם מקיום הדעה הנפוצה, כי "ההשפלה והסבל הם מגת חלקם של יהודי הגולה ואילו הלחימה והמאבק שייכים לגויים", מול האויב ב', עמ' ט'. אתגר נוסף לתיאור גבורת היהודים היא משום "דעתם של צעירים ישראלים הסבורים משום מה כי אומץ הלב וסגולות הלחימה הם נחלתם הבלעדית בלבד", איינשטיין, עמ' 111. השוה גם אליהו יונס, על פי הבור, יד־ושם, ירושלים תש"ב, עמ' 10 (הקדמה).
- 12 גם עורכי מול האויב הנאצי שהתמחו שנים בנושא זה הגיעו למסקנה, שיש צורך במחקר דחוף ומקיף על הנושא, "שיוכל לעמוד במבחן הבקורת המקצועית ויהא קובע הלכות ומאשר עובדות", מול האויב ב', עמ' י"א.
- 13 ההכרה שהמלחמה בנאצים נוגעת בעיקר ליהודים קנתה לה שביתה בין חיילים יהודים רבים. השווה גם קטעים מגילויי דעתו של הכנס השני של הוועד היהודי האנטיפאשיסטי במוסקווא: "היטלר וכנופיית תליינו הם האויבים בנפש לכל העמים והשונאים המובהקים של העם היהודי". אייניקייט, 17.6.42. "מעולם עוד לא עמד עמנו בפני סכנה כזו כמו עכשיו. זכרו שבהצלחתו של הצבא

ויכוח

- האדום תלוי קיומנו ביום המחר", צווייטער אנטפיפאשיסטישער מי-
טינג פונ פארשטייער פונעם יידישן פאלק, אגיו. דער עמעס,
מאסקווע, 1942, עמ' 49. השווה גם מול האויב ב', עמ' ו'.
- 14 לפי הערכה נמצאים בישראל לפחות 5,000 לוחמים לשעבר מברה"מ. למעלה מ-
3,000 לוחמים, תושבי ישראל, פנו לממשלה להכיר בנכותם. כ-1000 מביניהם—
נכותם כבר הוכרה והם חברים בארגון נכי המלחמה בנאצים. יחד עם זאת יש
לציין שבין כל ציבור הלוחמים לשעבר מברה"מ מספר תושבי ברה"מ מלפני
המלחמה (יהודים טוביטיים) הנו מועט יחסית.
- 15 מול האויב ב', עמ' כח; ראה גם שאול קרצ'בר, עם הדיביזיה השלי-
שית ע"ש טראוגוט, יומנו של חייל בצבא הפולני העממי, ירושלים תשכ"ג,
עמ' 131. ד. לוינ, "יהודים בדיביזיה הליטאית ה-16 בצבא האדום במלחמה השנייה",
הלוחם היהודי, עמ' 153—155.
- 16 ראובן לויתן, דיביזיה אדומה עם הווי כתול-לבן, במחנה—נחל, מס' 7
(161), 1.4.65, עמ' 13. ראובן לויתן, "גיבורים יהודים בדיביזיה הליטאית", ידיעות
אחרונות, 25.6.65, ע' 7.
- 17 ספר הפרטיזנים היהודים (בעריכת מ. גפן ואחרים), כרך א', מרחביה,
1958, ע' 80—100; השווה גם, חיים לזר (ליטאי), חורבן ומרד, תל-אביב
1950, ע' 216—220.
- 18 רוז'קה קורצ'אק, להבות באפר, מרחביה 1965 (מהד' 3), עמ' 275—276;
295—290.
- 19 בעניין זה ראה, דב לוינ, "יחידות יהודיות בצבא האדום, האומה, מס' 19, ירושלים,
יאנואר 1967, ע' 414—422.
- 20 במלחמת העולם הראשונה נלחמו בצד צבאות בעלות הברית 1,054,600 חיילים
יהודים (מהם נפלו 117,250) נגד צבאות מעצמות המרכז, שבשורותיהן נלחמו
450,000 חיילים יהודים (מתוכם נפלו 54,000) *Oppenheimer Jahn F(ed). Lexikon des Judentums, Gütersloh 1957 (Militärdienst pp. 507-8.*
- 21 וו. ח., יהודי פינלאנד לוחמים בעד גרמניה, הצופה, 12.2.41; "מאמצי הקהילה
היהודית בהלסינקי", דבר, 27.6.44.
- 22 דב לוינ, "אלה שלא זכו לכנפי צנחן", ילקוט מורשת, חוב' ד', יולי 1965, ע'
36—42.
- 23 להלן דוגמה בולטת, אחת מני רבות, ליחסו של קצין יהודי מהצבא האדום להעפלה:
"אני יודע שהתארגנתם להבריח את שארית היהודים מכאן. הצליחו. אם תידרש
לכם עזרה פנו אלי", אפרים דקל, בנתיבי הבריחה, חלק א', תל-אביב 1959,
ע' 55. על עזרת קצינים יהודים לשארית הפליטה ראה: שם, חלק ב', ע' 461—467;
נ. אורלוביץ-רוניק, אמא, המותר כבר לבכות, תל אביב, 1964, ע' 11; יהודה
באואר, ראשית הבריחה, ילקוט מורשת, חוב' ד', יולי 1965, ע' 96, הערה 11.

ויכוח

יוסף גורי

אני אתיחס לכמה דברים בהרצאתו של מר דב לוינ. המרצה העלה היום לראשונה
שורה של שאלות מרכזיות ונוקבות, הנוגעות לחקר לחימת יהודי בריה"מ בשורות

הצבא האדום, שאלות שטרם זכו לתשובה כלשהי. כדברי לוי, אין שאלות אלה ממצות את כל הבעיות ואת כל הדברים הטעונים הסבר בנושא זה. כך למשל כדאי להתעכב על ההשפעה של מערכת ההסברה ושל התעמולה על טיב ועל כושר הלחימה של לוחמים יהודים ולא־יהודים. בהקשר זה אביא דוגמה שעליה דיבר דב לוי. הכוונה למקרה של החייל הרוסי מאטרוסוב, שבאחד הקרבות שהתחוללו בסוף 1942 כיסה בגופו לוע של מכונת ירייה גרמנית ובזה הציל מספר רב של חיילים סובייטיים. מעשה זה זכה להדים רבים בכל תחומי ההסברה הסובייטית, והעיתונות והקולנוע הקדישו לו מקום רב. יצויין, כי כמה חיילים סובייטיים הקדימו את מאטרוסוב במעשה גבורה כזה, אולם רק אחרי שמכונת ההסברה העצומה של בריה"מ נתנה למעשה זה פירסום רחב ביותר, הלכו רבים בעיקבותיו וביניהם גם שני יהודים. יצויין כי יהודי אחד עשה מעשה גבורה דומה לפני מאטרוסוב. מקרהו של מאטרוסוב משמש הוכחה לכוחה העצום של מערכת ההסברה בימי מלחמה. אולי היו למקרה זה השלכות גם על ארצות אחרות וגם על צבאות אחרים. זאת רק בעיה אחת מתוך שורת הבעיות אשר אפשר להוסיף על אלה שהעלה מר לוי בהרצאתו.

ולדוגמה עוד בעיה מתוך נתונים שאספתי. הוברר לי שהרוב המכריע של היהודים אשר קיבלו אותות הצטיינות סובייטיים על מלחמתם נגד הגרמנים קיבלו אותות אלה בתקופה השנייה של המלחמה, כלומר בתקופה של הצלחות והתקדמות הצבא בחזית. נשאלת השאלה, האם מקרה הוא או חוק פסיכולוגי, שבצבא המתקדם וזוכה בהצלחות, מתגלה כוח לחימה גדול יותר.

לא מיציתי את הבעיות בנושא הנדון, אבל בגלל דוחק הזמן אני עובר לעניין אחר בו נגע מר לוי — לעניין של שתי גישות בחקר לחימת היהודים בצבא האדום: הגישה הפורמאליסטית, כפי שהיא קרויה בפיו, והגישה המהותית. נכון שעד עכשיו שלטה הגישה הפורמאליסטית, כלומר איסוף חומר, עיבודו וסיכומו. עכשיו צריך לעבור לשלב השני. לא ניתן לאמץ את הגישה המהותית, המעמיקה יותר, מבלי לעבור את השלב של איסוף חומר ועיבודו. בהקשר זה יש לציין, שהיו מחדלים רציניים גם בתקופה של איסוף חומר ועיבודו. והנה דוגמה: לפני 5—6 שנים הזמין אצלי אירגון החיילים המשוחררים סקירה על לחימת היהודים בשורות הצבא האדום. כתבתי את הסקירה, אך היות והזמן חלף והסקירה לא פורסמה, עיבדתי אותה מחדש לפני שלוש שנים, והיא כוללת 80 עד 100 עמודים. למרות ממדיה של העבודה הזאת והמשמעות הנודעת לנושא הנדון בה, טרם יצאה לאור לא בארץ ולא בחו"ל, והחומר מונח כאבן שאין לה הופכין.

דרך אגב, משום מה קרא מר לוי את הרצאתו "עובדות ובעיות בחקר לחימת יהודי בריה"מ במלחה"ע השנייה", שעה שהוא דיבר על לחימת היהודים בשורות הצבא האדום בלבד.

רק מתי מספר עסקו עד כה בנושא שאנו דנים בו עכשיו. כדי לקדם את חקר הנושא החשוב הזה, היה טוב אילו מוסד כלשהו היה מוכן לממן עבודה של צוות חוקרים שיעסוק בחקר שיטתי של נושא זה. המחקר הזה יצא נשכר אם בראש צוות החוקרים יעמוד ידידנו דב לוי, אשר, כפי שראינו היום, גילה בקיאות רבה בנושא זה.